

Culturele, economische, communicatieve en technische hulpbronnen van onderwijsrichtingen: De WK-indeling

Herman G. van de Werfhorst en Gerbert Kraaykamp¹

Summary

Cultural, economic, communicative and technical resources of educational fields: the WK-ranking

In modern Western societies, a growing part of the population achieves high levels of education in a specific field. Therefore, field of study has become important in studying the social stratification of life chances. In this article, we present a measurement of four types of resources that people acquire during their educational career: cultural, economic, communicative and technical field-resources. We examine the explanatory power of these four scales on leisure behaviour, social and political orientation, and labour market opportunities in the Netherlands. Results indicate that high brow cultural participation is strongly affected by cultural field-resources. A progressive attitude and behaviour of those who hold mainly communicative resources and a conservative attitude and behaviour of those who are more technically educated, indicates that these life chances should not primarily be understood from Bourdieu's distinction in cultural and economic resources, but rather from a social versus non-social distinction. Cultural resources have a positive impact on occupational status, and field-resources explain the entry into matching jobs.

1. Achtergrond

Als men geïnteresseerd is in de invloed van het gevolgde onderwijs op het gaan naar theater, op het onderschrijven van progressieve waarden en normen of op kansen op de arbeidsmarkt, is het dan voldoende om hoger opgeleiden van lager opgeleiden te onderscheiden, of is het verstandig om ook binnen opleidingsniveaus verschil te maken naar opleidingsrichtingen? In het gangbare onderzoek gaat men er veelal van uit dat de *hoogte* van de opleiding voldoende inzicht geeft in de differentiatie van leefstijlen: hoger opgeleiden hebben betere kansen op de arbeidsmarkt (Shavit & Müller, 1998), onderscheiden zich van lager opgeleiden met een culturele leefstijl (Ganzeboom, 1984; Kraaykamp, 1993), en onderschrijven over het algemeen progressieve waarden en normen op het gebied van persoonlijke vrijheid (Davis, 1982; Hyman & Wright, 1979).

In moderne samenlevingen is echter een steeds groter deel van de bevolking hoogopgeleid, waardoor variatie in opleidingsniveau afneemt (Hauser & Featherman, 1976; Rijken, 1999). Aangezien in hogere opleidingsniveaus de keuze voor een specifieke richting zeer relevant is, lijkt opleidingsrichting als gevolg van de onderwijsexpansie een belangrijk stratificatiecriterium te zijn geworden. Er is dan ook sprake van een toenemende aandacht voor opleidingsrichting als verklaring voor een groot aantal gedragingen, zoals beroepskansen (Dronkers & Bros, 1995; Kalmijn & Van der Lippe, 1997), gezinsplanning (Kalmijn, 1996, Uunk & Kalmijn, 1996), politieke ideologie (Nilsson & Ekehammar, 1986) en vrijetijdsgedrag (Van de Werfhorst, Kraaykamp & De Graaf, 1997).

Naast het opleidingsniveau, dat inzicht geeft in de verschillen tussen degenen met veel en degenen met weinig hulpbronnen, veronderstellen we dat ook een onderscheid in *soorten* hulpbronnen, waarin specifieke opleidingsrichtingen voorzien, relevant is bij het verklaren van leefstijlverschillen. In dit artikel presenteren we daarom een schaalconstructie voor vier typen richtingshulpbronnen: culturele, economische, communicatieve en technische hulpbronnen. Deze vier schalen, waarop individuen een positie krijgen al naar gelang hun hoogst voltooide opleidingsrichting, relateren we aan een breed scala aan gedragingen en houdingen, om na te gaan in hoeverre het gebruik van deze schalen tot betere inzichten leidt.

2. Opleidingsrichting en sociale ongelijkheid

Als theoretische achtergrond voor onze schaalconstructie hanteren we de neo-Weberiaanse benadering waarin het beschikken over hulpbronnen belangrijk is bij verdeling van schaarse goederen. Zo staat in het werk van Bourdieu (1984) het onderscheid in culturele en economische hulpbronnen centraal. Personen met veel culturele en economische hulpbronnen vormen twee afgeschermden groepen (elites) met een 'eigen' leefstijl. De culturele elite is hoogopgeleid, is bekend met de dominante culturele codes van de samenleving en kenmerkt zich door een verfijnde smaak op het gebied van kunst en cultuur. De economische elite bezit veel financiële rijkdom en uit dat door luxe, en een op materieel bezit gerichte leefstijl. Nederlandse onderzoekers naar sociale ongelijkheid in leefstijl hebben de theorie van Bourdieu meer empirische basis gegeven. Om vast te stellen in welke mate men de beschikking heeft over culturele en economische hulpbronnen is in dergelijk onderzoek meestal het beroep bestudeerd (Blees-Booij, 1994; Ganzeboom, De Graaf & Kalmijn, 1987; De Graaf & Kalmijn, 1995). Sommige beroepen, zoals leraren, kunstenaars en journalisten, zouden in grote mate in culturele hulpbronnen voorzien, terwijl men in beroepen zoals bedrijfsmanagers en boekhouders vooral personen met veel economische hulpbronnen aantreft. Omdat naast het type hulpbron ook de hoeveelheid hulpbronnen (beroepsniveau) in dergelijke schalen is betrokken, bestaat er vaak een sterke correlatie tussen de gehanteerde economische en culturele beroepsstatus.

Relevante kritiek op een dergelijke schaling van beroepen luidt dat de toewijzing van culturele en economische hulpbronnen voornamelijk plaatsvindt in het onderwijs. Daar wordt

grotendeels bepaald in welke mate men dergelijke hulpbronnen opdoet. In de genoemde schalen van culturele en economische beroepsstatus is de benodigde opleiding een belangrijk criterium om beroepen een positie toe te delen. Zo zijn beroepen in de indeling van Ganzeboom et al. (1987) naar culturele status geordend op basis van '(...) beheersing van het geschreven woord, culturele kennis en creatieve en kunstzinnige vaardigheden', aspecten waarin met name culturele opleidingsrichtingen voorzien. Ook worden economische beroepen ingedeeld op basis van (financiële) kennis en vaardigheden, die voornamelijk in economische opleidingsrichtingen worden aangeleerd. De Graaf en Kalmijn (1995) relateren de culturele status van een beroep zelfs direct aan het benodigde opleidingsniveau en de economische status aan het inkomen van de beroepsbeoefenaren. In de indeling van Blees-Booij (1994) wordt de culturele status van een beroep onder andere bepaald door een benodigde opleiding in de culturele richting, en de economische beroepsstatus door een opleiding in een 'niet-culturele' richting.

Gegeven de uitgangspunten die deze onderzoekers hanteren, ligt het voor de hand om niet primair beroepen, maar opleidingsrichtingen in te delen naar de mate waarin men er culturele en economische hulpbronnen verwerft. Zoals gesteld, verwerft men culturele hulpbronnen in opleidingen waarin culturele kennis en vaardigheden veel aandacht krijgen. Een dergelijk curriculum vergroot de culturele competentie omdat men kennis neemt van culturele stromingen, kunstenaars en hun werk. Bovendien nemen lezen en schrijven er een belangrijke plaats in. Aangezien culturele competentie het mogelijk maakt om complexe (culturele) stimuli te begrijpen en waarderen (Ganzeboom, 1984, 1989; Kraaykamp, 1993), is te verwachten dat de culturele richtingshulpbronnen vooral inzicht verschaffen in de sociaal ongelijke deelname aan culturele uitingen.

Bij de economische hulpbronnen is het minder vanzelfsprekend dat zij in het onderwijs zijn verkregen. Economische hulpbronnen verwijzen immers in hoofdzaak naar de beschikking over financiële middelen, wat niet in het onderwijs maar bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt wordt verdiend. Echter, niet alleen het bezit van financiële middelen, maar ook voorkeuren en gedragingen hangen samen met posities op de economische hulpbronnenschaal (Bourdieu, 1984). In opleidingen waar financiële en bedrijfsmatige zaken een aanzienlijke rol spelen, raakt men vertrouwd met het belang van geld en financiële welvaart. Dit weerspiegelt zich in een oriëntatie gericht op financieel succes en gedrag waarmee men dit succes laat zien aan anderen. Ook de waarden en normen van een economische elite worden dus geïnternaliseerd en gesocialiseerd in opleidingen. We verwachten dat personen met veel economische richtingshulpbronnen minder aan cultuur deelnemen, vaker op een rechtse politieke partij stemmen en in mindere mate een postmaterialistische waardenoriëntatie hebben dan personen met weinig van deze hulpbronnen. Bovendien zullen zij gemakkelijker toegang krijgen tot (goed betalende) economisch-administratieve, financiële en bestuurlijke beroepen.

Naast deze culturele en economische hulpbronnen veronderstellen we dat nog twee typen hulpbronnen relevant zijn: communicatieve en technische hulpbronnen. Communicatieve hulpbronnen verkrijgt men met name wanneer in een opleiding vaardigheden om met anderen om te gaan centraal staan. Volgens Hyman en Wright (1979) verruimt onderwijs het blik-

veld en biedt het de mogelijkheid om sociale issues vanuit een ander gezichtspunt te bekijken. Een socialisatiebenadering beargumenteert dat het onderwijs attitudes 'aanleert' net als kennis wordt aangeleerd (Guimond, Begin & Palmer, 1989; Phelan, Link, Stueve & Moore, 1995). Beide benaderingen impliceren dat personen met een sociale opleiding een relatief progressief gedachtegoed hebben. Immers, zij zijn getraind in het omgaan met anderen waardoor ze andermans gezichtspunt beter begrijpen, terwijl men in dergelijke opleidingen ook wordt gesocialiseerd in het waarderen van divergente standpunten. Men ontwikkelt in dergelijke opleidingsrichtingen met andere woorden een 'sociaal gevoel'. We verwachten dat met name personen met veel communicatieve richtingshulpbronnen progressieve politieke en sociale waarden aanhangen. Hiermee nuanceren we het beeld dat Bourdieu (1984) geeft van de culturele elite, die volgens hem gekenmerkt wordt door een hoge mate van cultuurdeelname én een progressief gedachtegoed. Volgens ons is Bourdieus culturele elite heterogener. Ze bestaat feitelijk uit een culturele én een communicatieve 'elite'.

Een vierde type hulpbron dat we onderscheiden is van technische aard. Technische hulpbronnen zijn belangrijk om verschillende redenen. Ten eerste betreft technische scholing zeer specifieke kennis en vaardigheden op het gebied van wiskundige berekeningen, technische apparaten en productieprocessen. Ten tweede is het onderscheid in technische hulpbronnen relevant om te bepalen of het de technische dan wel de economische 'elite' is die conservatief is op het gebied van waarden en normen. Hoewel Bourdieu (1984) beargumenteert dat de economische elite zich kenmerkt door conservatieve waarden, verwachten wij dat kennis van sociale groepen en maatschappelijke onderwerpen, waarin ook economische opleidingen voorzien, het cultureel conservatisme juist verkleint. Dit houdt in dat we verwachten dat niet zozeer de economische elite, maar met name personen met een technische opleiding conservatief zijn. Ten derde is er in Nederland een voortgaande discussie over het tekort aan technisch geschoolde arbeidskrachten. Inzicht in hun arbeidsmarktkansen voorziet in de noodzakelijke achtergrondinformatie voor deze discussie.

3. Vier typen opleidingshulpbronnen: de WK-indeling²

3.1 Data

Om schalen te construeren voor de culturele, economische, communicatieve en technische richtingshulpbronnen en te toetsen in hoeverre zij een verklaring bieden voor de sociale ongelijkheid in leefstijlen, maken we gebruik van de Familie-Enquête Nederlandse Bevolking 1998 (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee, 1999). Deze gecombineerde mondelinge en schriftelijke enquête is afgenomen bij een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking en de partner van de primaire respondenten (totaal: $N=2.029$). Vervolgens is ook per respondent één uitwonend volwassen kind via een post-enquête ondervraagd (als het adres door de respondent werd gegeven). Naast gedetailleerde gegevens over het gevolgde onderwijs, bevat de Familie-Enquête Nederlandse Bevolking 1998 uitgebreide informatie over beroepsloopba-

Tabel 1: Gemiddelde scores op zestien typen kennis en vaardigheden per opleidingsrichting

	Opleidingsrichting											Totaal (N=1972)
	Algemeen (N=357)	Onderwijs (N=138)	Humaniora/ kunst (N=87)	Agrarisch (N=73)	Technisch (N=454)	(Para-) Medisch (N=196)	Economisch/ Administ. (N=318)	Juridisch/ Bestuurlijk (N=39)	Sociaal-cultureel (N=87)	Verzorgend (N=207)	Orde/ veiligheid (N=16)	
Kennis van kunst/literatuur	2,49	3,11	3,72	1,31	1,30	1,24	1,37	1,26	1,94	1,39	1,06	1,79
Algemene ontwikkeling/historische kennis	3,38	3,74	3,64	2,30	2,22	2,08	2,16	2,74	3,01	2,44	3,44	2,66
Creativiteit/kunstzinnige expressie	2,31	3,60	3,20	2,22	2,02	1,88	1,58	1,74	2,69	3,15	1,44	2,30
Schrijf-/leesvaardigheden	3,57	3,78	3,31	2,67	2,49	2,26	3,02	3,03	3,00	2,61	3,69	2,94
Gemiddelde Culturele items ($\alpha=0,70$)	2,94	3,56	3,47	2,13	2,01	1,87	2,03	2,19	2,66	2,40	2,41	2,42
Kennis van bedrijfsvoering/boekhouding	2,72	1,36	1,48	3,64	2,11	1,42	3,90	3,08	1,67	1,81	1,69	2,38
Kennis van Nederlandse Wet/Rechtsregels	2,19	1,74	1,64	2,29	1,87	2,00	3,12	4,62	2,64	1,86	4,63	2,25
Zakelijk/bedrijfsmatig denken	2,01	1,67	1,79	3,07	2,52	1,78	3,67	3,00	1,97	1,87	2,56	2,38
Management voeren	1,51	2,62	1,90	2,60	2,08	2,09	2,98	2,56	2,70	1,75	2,50	2,18
Gemiddelde Economische items ($\alpha=0,77$)	2,11	1,85	1,70	2,90	2,14	1,82	3,41	3,31	2,24	1,82	2,84	2,30
Kennis van communicatie/voorlichting	2,08	3,02	2,55	2,38	2,31	3,15	2,97	2,56	3,40	2,17	3,38	2,57
Kennis van sociale psychologie/pedagogiek	1,44	4,29	2,77	1,40	1,43	3,08	1,77	2,10	4,21	2,34	2,81	2,15
Discussietechniek/groepsgesprek	2,17	3,27	2,70	2,05	1,96	2,96	2,57	2,95	3,99	2,36	3,19	2,49
Presenteren/spreken in het openbaar	2,34	3,55	2,97	2,14	2,10	2,67	2,85	2,82	3,46	2,16	3,31	2,55
Gemiddelde Communicatieve items ($\alpha=0,83$)	2,01	3,53	2,75	2,01	1,95	2,96	2,54	2,61	3,76	2,26	3,17	2,44
Kennis van mechanisering/automatisering	1,46	1,43	1,52	2,90	2,95	1,71	2,59	2,00	1,46	1,22	2,38	2,06
Kennis van techniek/productieprocessen	1,65	1,57	1,68	3,49	3,93	2,15	1,82	1,62	1,40	1,71	2,19	2,31
Technische/wiskundige berekeningen maken	2,78	2,03	1,60	3,04	3,89	2,23	2,39	2,03	1,62	1,57	1,69	2,62
Uitvoeren van proeven/experimenten	2,28	1,98	1,70	2,78	2,90	2,45	1,45	1,33	1,67	1,58	1,81	2,15
Gemiddelde Technische items ($\alpha=0,78$)	2,04	1,75	1,62	3,06	3,42	2,14	2,06	1,74	1,54	1,52	2,02	2,29

Bron: Familie-Enquête Nederlandse Bevolking, 1998 (respondenten, partners en volwassen kinderen met minimaal voortgezet onderwijs, N=1.972)

nen, vrijetijds- en politiek gedrag en attitudes. Voor het ontwikkelen van de schalen gebruiken we alle voorhanden zijnde informatie over 1.972 personen (primaire respondenten, partners en volwassen kinderen).

3.2 Schaalconstructie van richtingshulpbronnen

Aan respondenten ($N=1.003$), partners ($N=778$) en volwassen kinderen ($N=191$) is in de vragenlijst gevraagd aan te geven in welke mate zestien door ons geselecteerde typen kennis en vaardigheden aandacht kregen in het curriculum van hun hoogst voltooide opleiding (niveau en richting), mits deze opleiding op een hoger niveau dan lager onderwijs was. Deze zestien items verwezen, zonder dat de respondent dat wist, naar de vier te meten richtingshulpbronnen (per hulpbron vier items). De zestien items kenden vijf antwoordmogelijkheden, variërend van 'in zeer kleine mate' (score 1) tot 'in zeer grote mate' (score 5) en zijn in willekeurige volgorde voorgelegd.

In tabel 1 is, per opleidingsrichting, het gemiddelde op elk item en de gemiddelde waarde over vier bij één hulpbron behorende items weergegeven. In de laatste kolom is te zien dat het gemiddelde over alle opleidingsrichtingen bij vrijwel alle items ongeveer tussen de 2 en 2,5 ligt. Enkele uitzonderingen zijn schrijf- en leesvaardigheden, die gemiddeld veel aandacht krijgen in het curriculum (gemiddelde van 2,94), en kennis van kunst en literatuur, die een gemiddelde waarde heeft van 1,79 en dus gemiddeld gezien weinig aandacht krijgt. De betrouwbaarheidscoëfficiënten zijn alle hoger dan 0,70 en geven aan dat vier schalen redelijk betrouwbaar zijn.³

Interessanter zijn de gemiddelden uitgesplitst naar opleidingsrichting in de eerste elf kolommen van tabel 1. Daarin is te zien dat culturele kennis en vaardigheden in relatief grote mate aandacht krijgen in curricula van opleidingsrichtingen in het onderwijs en humaniora. Economische kennis en vaardigheden krijgen met name in economische en juridisch/bestuurlijke opleidingen veel aandacht, terwijl communicatieve kennis en vaardigheden gemiddeld hoog scoren in sociaal-culturele opleidingen en in de onderwijssector. Technische kennis en vaardigheden vindt men vooral terug in de agrarische en technische richtingen.

Aggregeren naar opleidingskenmerken

Om schalen voor de vier typen hulpbronnen te construeren die ook in andere databestanden toepasbaar zijn, is het noodzakelijk om de scores op de vier hulpbronnen te laten variëren naar opleidingsrichting. In databestanden is vaak informatie beschikbaar over deze opleidingsrichting. Hiertoe berekenen we gemiddelde schaalwaarden voor personen met gelijke opleidingskenmerken. Vier verschillende aggregaties worden uitgevoerd, steeds minder variatie toelastend naar opleidingsniveau. Eerst onderscheiden we 48 combinaties van acht opleidingsniveaus en elf opleidingsrichtingen (algemeen, onderwijs(kundig), talen/geschiedenis/ kunst, agrarisch, wiskunde/natuur/technisch, (para-)medisch, economisch/administratief/ commercieel, juridisch/bestuurlijk, sociaal-cultureel, persoonlijke of

Tabel 2: Bivariate correlaties tussen schaalwaarden met individuele variatie en schaalwaarden met variatie tussen combinaties van opleidingsniveau en opleidingsrichting

		A.	B.	C.	D.	E.
A. Schaalwaarden met individuele variatie	—					
B. Schaalwaarden per combinatie van 8 opleidingsniveaus en 11 opleidingsrichtingen (totaal 48 categorieën)	Cultureel	0,61				
	Economisch	0,61	—			
	Communicatief	0,61				
	Technisch	0,67				
C. Schaalwaarden per combinatie van 4 opleidingsniveaus en 11 opleidingsrichtingen (totaal 38 categorieën)	Cultureel	0,60	0,98			
	Economisch	0,60	0,99	—		
	Communicatief	0,60	0,98			
	Technisch	0,66	0,99			
D. Schaalwaarden per combinatie van 2 opleidingsniveaus en 11 opleidingsrichtingen (totaal 21 categorieën)	Cultureel	0,59	0,97	0,99		
	Economisch	0,55	0,91	0,91	—	
	Communicatief	0,55	0,91	0,92		
	Technisch	0,64	0,96	0,96		
E. WK-Schaalwaarden naar 11 opleidingsrichtingen (totaal 11 categorieën)	Cultureel	0,58	0,95	0,97	0,98	
	Economisch	0,54	0,88	0,89	0,97	—
	Communicatief	0,49	0,80	0,82	0,89	
	Technisch	0,62	0,93	0,94	0,98	

Bron: Familie-Enquête Nederlandse Bevolking, 1998 (respondenten, partners en volwassen kinderen met meer dan lager onderwijs, $N=1.972$)

sociale verzorging, en orde en veiligheid). Het onderscheid in elf richtingen intact latend, beperken we de variatie naar opleidingsniveau vervolgens in vier categorieën (lbo-avo, mbo, hbo, wo; in totaal 38 combinaties), twee categorieën (niet-tertiair, tertiair, 21 combinaties) en geen onderscheid naar opleidingsniveau (11 categorieën). Deze laatste aggregatie is dus uitsluitend naar elf opleidingsrichtingen, implicerend dat bijvoorbeeld iemand met een mbo-opleiding in de economisch-administratieve richting gelijke scores op de vier hulpbronnenschalen krijgt als iemand met een universitaire economieopleiding. In tabel 2 staan de correlaties tussen het individueel gemiddelde op vier items per hulpbron en vier geaggregeerde scores.

In tabel 2 is te zien dat de correlaties tussen het individueel gemiddelde en de geaggregeerde scores ongeveer 0,60 bedragen. De correlaties tussen de verschillende manieren van aggregeren laten zien dat het weinig uitmaakt of we aggregeren naar combinaties van opleidingsniveau en opleidingsrichting of uitsluitend naar opleidingsrichting. Op een enkele uitzondering na zijn alle correlaties hoger dan 0,90. We concluderen derhalve dat de verschillen tussen opleidingsrichtingen voor de specifieke hulpbronnen het meest relevant zijn. Onze uiteindelijke schaling is daarom gebaseerd op gemiddelden binnen één opleidingsrichting, zonder niveaoverschillen in de schaal op te nemen. Een belangrijk voordeel van onze schaal is derhalve dat opleidingsniveau en opleidingsrichtingshulpbronnen separaat maar simultaan in

analyses kunnen worden beschouwd. De vier schalen vormen samen de WK-indeling van culturele, economische, communicatieve en technische richtingshulpbronnen. In Appendix A is een SPSS-hercoderingsschema voor elf opleidingsrichtingen meegeleverd.⁴

4. De verklaringskracht van de WK-schaling van richtingshulpbronnen

Aangezien een schaling van opleidingsrichtingen naar hulpbronnen alleen zinvol is als zij inzicht biedt in individuele gedragingen en opvattingen, is het van belang de verklaringskracht van de hulpbronnenschalen te evalueren voor een breed scala aan onderwerpen. Hier richten we ons op verschillende vormen van cultuurdeelname, culturele en historische kennis, sport- en vakantiegedrag, politieke en maatschappelijke opvattingen en gedragingen en kansen op de arbeidsmarkt zoals die uit de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1998 zijn vast te stellen.⁵ Na selectie van primaire respondenten en partners van minimaal 25 jaar oud, met geldige waarnemingen op alle afhankelijke variabelen, is het totaal aantal waarnemingen voor deze analyses 1.631.⁶ Tabel 3 toont de regressiecoëfficiënten gecontroleerd voor geslacht en leeftijd.⁷

Culturele richtingshulpbronnen

In tabel 3 is te zien dat culturele richtingshulpbronnen een positieve invloed hebben op de drie onderzochte vormen van cultuurdeelname. Hoe meer culturele competentie men heeft opgedaan in een opleiding, des te meer men culturele voorstellingen en musea bezoekt, en des te vaker men literatuur leest. Ook de mate waarin men beschikt over culturele en historische kennis is afhankelijk van de in het onderwijs opgedane culturele hulpbronnen. Cultureel geschoolde mensen besteden hun vakantie voorts vaak op een culturele manier. Onafhankelijk van opleidingsniveau, geslacht en leeftijd richten cultureel geschoolden hun leven dus op een meer culturele manier in. Op de arbeidsmarkt komen culturele hulpbronnen ook van pas; de toegang tot beroepen hoog in de hiërarchie wordt vergroot door het bezit van culturele kennis en vaardigheden, wat overeenstemt met Bourdieus theorie over het belang van cultureel kapitaal voor de verdeling van statusposities. Tevens verkrijgen cultureel geschoolden relatief gemakkelijk toegang tot aansluitende (culturele) beroepen aan het begin van de carrière. Overigens hebben personen met veel culturele hulpbronnen ook relatief vaak een eerste beroep in de economisch/juridische sfeer. In verzorgende en technische beroepen komt men daarentegen moeilijker terecht.

Economische richtingshulpbronnen

Personen met veel economische richtingshulpbronnen zijn relatief iets vaker te vinden op de tennisbaan dan personen met weinig van deze hulpbronnen. Verder stellen we vast dat zij relatief weinig musea bezoeken. Het stemmen op een linkse politieke partij (PvdA, Groen Links of de Socialistische Partij) komt weinig voor onder personen met een economisch georiënteerde opleiding; rechtse politieke partijen hebben de voorkeur. Op de arbeidsmarkt geven

Tabel 3: Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten van geselecteerde afhankelijke variabelen op richtingshulpbronnen en opleidingsniveau^a

Afhankelijke variabelen	Onafhankelijke variabelen					R ² (%)
	Culturele hulpbronnen	Economische hulpbronnen	Commun. hulpbronnen	Technische hulpbronnen	Opleidingsniveau	
Bezoek aan culturele voorstellingen	0,09***	-0,03	0,01	-0,05-	0,33***	16,8
Bezoek aan musea	0,13***	-0,10***	0,01	-0,06*	0,38***	20,5
Lezen van literaire boeken	0,17***	-0,04	-0,08*	-0,09***	0,49***	23,9
Kennis op gebied van kunst en cultuur	0,18***	-0,02	-0,08*	-0,10***	0,37***	16,1
Kennis op gebied van historische gebeurtenissen	0,10***	-0,01	-0,03	-0,03	0,28***	11,4
Culturele vakantie: architectuur, lezen, sport	0,11***	-0,00	0,01	-0,04	0,19***	8,7
Luxe/ontspannende vakantie: strand, comfort	0,03	0,02	-0,01	-0,00	-0,11**	10,6
Wandelen/toerfietsen beoefend laatste jaar 0/1 ^b	0,15	0,01	-0,03	-0,24-	0,22***	6,2
Tennis beoefend laatste jaar 0/1 ^b	-0,06	0,23-	0,00	-0,16	0,16***	3,1
Conservatieve opvattingen over m/v rolverdeling	-0,05-	0,02	-0,10**	0,07**	-0,26***	20,9
Postmaterialistische waardenoriëntatie	0,06-	-0,03	0,03	-0,02	0,24***	7,9
Stemmen op linkse pol. Partij (PvdA, GL, SP) 0/1 ^b	0,04	-0,35***	0,30*	-0,14	-0,01	2,3
Lidmaatsch. van org. met maatschappelijk doel 0/1 ^b	0,21*	-0,06	0,31*	0,23**	0,07*	8,2
Beroepsstatus eerste beroep (ISEI)	0,23***	0,03	-0,10**	-0,13***	0,46***	25,0
Cultureel eerste beroep: ond/cult/gedrag/mij. 0/1 ^b	1,97***	0,17	0,62**	0,25	0,57***	47,3
Economisch eerste beroep: econ/admin/jurid/orde 0/1 ^b	0,74***	1,60***	-1,19***	-0,81***	-0,00	20,0
Verzorgend eerste beroep: medisch/verzorging 0/1 ^b	-1,22***	-1,25***	0,84***	0,03	0,15**	21,2
Technisch eerste beroep: agrarisch/techn/transp. 0/1 ^b	-0,77***	-0,37**	0,33-	1,17***	-0,36***	32,7

-p<=0,10, * p<=0,05, ** p<=0,01, *** p<=0,001 (tweezijdige t-toets)

^a In de regressiemodellen is gecontroleerd voor geslacht en leeftijd.

^b Geschat met logistische regressie. Coëfficiënten in deze modellen zijn ongestandaardiseerd en R² is van Nagelkerke.

Bron: Familie-enquête Nederlandse Bevolking, 1998 (respondenten en partners, N=1.631)

economische hulpbronnen relatief gemakkelijk toegang tot (goed betalende) economische beroepen aan het begin van de carrière. Investeren in financiële kennis en vaardigheden heeft echter geen positieve gevolgen in termen van beroepsstatus als voor het niveau van de opleiding is gecontroleerd.

Communicatieve richtingshulpbronnen

Inspectie van de effecten van communicatieve richtingshulpbronnen laat zien dat personen met veel hiervan relatief weinig culturele kennis hebben opgebouwd. Tevens treft men hen weinig aan achter een literair boek. Personen die veel sociale kennis en vaardigheden hebben opgebouwd houden er voorts progressieve opvattingen op na over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Dit bevestigt eerder onderzoek waaruit bleek dat personen met een sociaal-culturele opleiding het minst conservatief zijn op het gebied van geslachtsrollen (Van de Werfhorst et al., 1997). Daarnaast stemmen communicatief geschoolden relatief vaak op een linkse politieke partij en zijn zij vaker lid van organisaties met een maatschappelijk doel. Klaarblijkelijk is een progressief gedachtegoed vooral te vinden onder hen die in de opleiding met sociale aspecten te maken hebben gehad. Verder blijkt op de arbeidsmarkt dat men sociaal-verzorgende beroepen (in de medische en verzorgende sector) het gemakkelijkst verkrijgt met veel communicatieve richtingshulpbronnen. Dit unieke effect van de congruente richtingshulpbronnen komt waarschijnlijk doordat overheidsregulering het voor deze beroepen verplicht heeft gesteld over de juiste diploma's te beschikken. Ook zijn personen met veel communicatieve hulpbronnen vaak te vinden in culturele beroepen, waarschijnlijk in het onderwijs.

Technische richtingshulpbronnen

Wanneer men veel technische hulpbronnen heeft verkregen in het onderwijs is men ondervertegenwoordigd onder de frequente cultuurdeelnemers. Een technische opleidingsrichting is nadelig op het gebied van kunst en cultuur, een terrein dat volgens Bourdieu (1984) belangrijk is voor de toegang tot elitaire statusposities in de samenleving. Technisch geschoolden hebben vaker een conservatief gedachtegoed; ze onderschrijven vaker conservatieve opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Op de arbeidsmarkt is te zien dat personen met veel technische hulpbronnen een relatief lage beroepsstatus hebben aan het begin van de carrière. Ze komen vaak terecht in technische beroepen.

5. Conclusie

In dit artikel stonden twee zaken centraal. Allereerst gingen we na of het mogelijk is om, aan de hand van survey-informatie over de in specifieke opleidingsrichtingen opgedane kennis en vaardigheden, breed toepasbare intersubjectieve schalen te ontwikkelen voor vier typen richtingshulpbronnen: de WK-indeling van culturele, economische, communicatieve en technische richtingshulpbronnen. Ten tweede evalueerden we de verklaringskracht van deze WK-schalen voor een breed scala aan afhankelijke variabelen.

Culturele gedragingen lieten zich goed verklaren aan de hand van de in het onderwijs opgedane culturele hulpbronnen. Voor 'economische' leefstijlgedragingen, zoals luxe vakanties en tennissen, moeilijker om een verklaring te vinden in (economische) richtingshulpbronnen. Dit zou kunnen betekenen dat economische *beroepshulpbronnen* hiervoor wellicht

belangrijker zijn. De bevindingen met betrekking tot politieke en sociale oriëntatie geven aan dat het niet zozeer het culturele aspect van sociale posities is dat bepaalt of men progressieve waarden onderschrijft en hiernaar handelt, zoals Bourdieu veronderstelt, maar met name het sociale, of communicatieve aspect. Ook zijn het vooral technisch geschoolden, en niet zozeer economisch geschoolden, die een conservatieve houding hebben. Een uitzondering hierop vormt het politiek stemgedrag: met name economisch geschoolden stemmen op rechtse partijen. Op de arbeidsmarkt vindt men over het algemeen gemakkelijk een baan die aansluit op de verworven kennis en vaardigheden.

In het algemeen hebben richtingshulpbronnen gemeten via onze WK-indeling een aanzienlijke invloed op individueel gedrag. Wanneer men in moderne, Westerse samenlevingen, met een hoog percentage van de bevolking dat zich specialiseert in een specifieke opleidingsrichting, inzicht wenst in de sociale ongelijkheid in leefstijlen, is het daarom raadzaam ook opleidingsrichting als verklarend aspect te bestuderen. Ons inziens geeft de hier gepresenteerde WK-indeling in culturele, economische, communicatieve en technische hulpbronnen de meest relevante verschillen tussen opleidingsrichtingen weer.

Noten

1. Herman van de Werfhorst is aio bij het ICS / Sectie Sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen, en werkt aan een proefschrift over het belang van opleidingsrichting in verschillende sociale ongelijkheidsvraagstukken. Gerbert Kraaykamp is universitair docent bij het ICS / Sectie Sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De auteurs bedanken Inge Sieben voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Correspondentie: Herman van de Werfhorst, ICS / Sectie Sociologie KUN, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen. e-mail: H.vandeWerfhorst@MAW.KUN.NL.
2. De naam 'WK-indeling' is gebaseerd op de initialen van de auteurs.
3. Ook een factoranalyse gaf aan dat de vier bij één hulpbron behorende items relatief vaak samen voorkomen in de curricula. Alle items laden het hoogst op de verwachte factor, met als uitzondering 'Management voeren', dat zowel op de economische als op de communicatieve factor hoog laadt.
4. Een extra validatie voor onze schalen bestond uit een beoordeling door onderwijsdeskundigen over de in verschillende opleidingsrichtingen opgedane kennis en vaardigheden. De correlatie tussen deze deskundigen-schaling en de respondentenschaling varieerde van 0,86 voor economische hulpbronnen tot 0,97 voor technische hulpbronnen.
5. De constructie van de afhankelijke variabelen kan worden opgevraagd bij de auteurs.
6. Omdat personen met uitsluitend lager onderwijs niet zijn betrokken in de schaalconstructie, maar we ze toch willen betrekken in modellen ter verklaring van individueel gedrag, kregen zij een minimale schaalwaarde van 1 op de vier hulpbronnenschalen van de WK-indeling. We zijn nagegaan of het voor de voorspelling van individueel gedrag en houdingen wat uitmaakt of individuen met uitsluitend lager onderwijs de score 0 kregen toegewezen op de schalen in plaats van 1. In geen van de analyses veranderden de regressiecoëfficiënten van de richtingshulpbronnen substantieel.
7. De correlaties tussen de vier hulpbronnenschalen zijn: cultureel-economisch 0,10, cultureel-communicatief 0,61, cultureel-technisch -0,05, economisch-communicatief 0,32, economisch-technisch 0,30, communicatief-technisch -0,08.

Literatuur

- Blees-Booij, A. (1994). *Culturele en economische beroepsstatus van mannen en vrouwen. Een tweedimensionele ordening*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bourdieu, P. (1984[1979]). *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Davis, J.A. (1982). Achievement variables and class cultures: family, schooling, job and forty-nine dependent variables in the cumulative GSS. *American Sociological Review*, 47, 569-586.
- Dronkers, J. & Bros, L. (1995). Het effect van onderwijsniveau en studierichting op beroepsloopbanen. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 11, 358-373.
- Ganzeboom, H.B.G. (1984). *Cultuur en informatieverwerking*. Universiteit Utrecht: Dissertatie.
- Ganzeboom, H.B.G. (1989). *Cultuurdeelname in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H., Graaf, P. de & Kalmijn, M. (1987). De culturele en economische dimensie van beroepsstatus. *Mens & Maatschappij*, 62, 153-175.
- Graaf, N.D. de, Graaf, P.M. de, Kraaykamp, G. & Ultee, W. (1999). *Familie-Enquête Nederlandse Bevolking 1998. [Databestand]*. Nijmegen: Sectie Sociologie KUN.
- Graaf, P.M. de & Kalmijn, M. (1995). Culturele en economische beroepsstatus, een evaluatie van subjectieve en objectieve benaderingen. *Mens & Maatschappij*, 70, 152-165.
- Guimond, S., Begin, G. & Palmer, D.L. (1989). Education and causal attributions: The development of "Person-blame" and "System-blame" ideology. *Social Psychology Quarterly*, 52, 126-140.
- Hauser, R. & Featherman, D.L. (1976). Equality of schooling: Trends and prospects. *Sociology of Education*, 49, 99-120.
- Hyman, H. & Wright, Ch.R. (1979). *Education's lasting influence on values*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kalmijn, M. (1996). Effecten van opleidingsniveau, duur en richting op het tijdstip waarop paren hun eerste kind krijgen. *Bevolking en Gezin*, 1996-1, 41-71.
- Kalmijn, M. & Lippe, T. van der (1997). Type of schooling and sex differences in earnings in the Netherlands. *European Sociological Review*, 13, 1-15.
- Kraaykamp, G. (1993). *Over lezen gesproken. Een studie naar de sociale differentiatie in leesgedrag*. Amsterdam: Thesis.
- Nilsson, I. & Ekehammar, B. (1986). Sociopolitical ideology and field of study. *Educational Studies*, 12, 37-46.
- Phelan, J., Link, B.G., Stueve, A. & Moore, R.E. (1995). Education, social liberalism, and economic conservatism: attitudes toward homeless people. *American Sociological Review*, 60, 126-140.
- Rijken, S. (1999). *Educational expansion and status attainment. A cross-national and over-time comparison*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Shavit, Y. & Müller, W. (1998). *From school to work. A comparative study of educational qualifications and occupational destinations*. Oxford: Clarendon Press.
- Uunk, W. & Kalmijn, M. (1996). Wie trouwt met wie binnen de opleidingselite? De invloed van studierichting en onderwijsniveau. *Sociologische Gids*, 43, 183-203.
- Werfhorst, H. van de, Kraaykamp, G. & Graaf, N.D. de (1997). Opleidingsrichting en leefstijl. Het belang van opleidingshulpbronnen versus beroepskenmerken voor leefstijlkeuzes. *Mens & Maatschappij*, 72, 335-351.

Appendix A: SPSS-syntax voor hercoderingen van opleidingsrichtingen in richtingshulpbronnen

```
** RICHT11: Opleidingsrichting in 11 categorieën:  
**1 Algemeen  
**2 Onderwijs(kundig)  
**3 Humaniora/Kunst  
**4 Agrarisch  
**5 Technisch, Wiskunde/Natuur, Transport  
**6 (para-)Medisch  
**7 Economisch/administratief  
**8 Juridisch/bestuurlijk  
**9 Sociaal-cultureel  
**10 Persoonlijke of Sociale Verzorging  
**11 Orde en Veiligheid (leger, politie).
```

```
RECODE richt11 (1=2.94) (2=3.56) (3=3.47) (4=2.13) (5=2.01) (6=1.87)  
  (7=2.03) (8=2.19) (9=2.66) (10=2.40) (11=2.41) INTO cultopl.  
RECODE richt11 (1=2.11) (2=1.85) (3=1.70) (4=2.90) (5=2.14) (6=1.82)  
  (7=3.41) (8=3.31) (9=2.24) (10=1.82) (11=2.84) INTO econopl.  
RECODE richt11 (1=2.01) (2=3.53) (3=2.75) (4=2.01) (5=1.95) (6=2.96)  
  (7=2.54) (8=2.61) (9=3.76) (10=2.26) (11=3.17) INTO commopl.  
RECODE richt11 (1=2.04) (2=1.75) (3=1.62) (4=3.06) (5=3.42) (6=2.14)  
  (7=2.06) (8=1.74) (9=1.54) (10=1.52) (11=2.02) INTO techopl.
```

```
**Personen met alleen Lager onderwijs (oplniv=1) krijgen minimale  
  schaalwaarde van 1.  
DO REPEAT X=cultopl econopl commopl techopl.  
IF (oplniv=1) X=1.  
END REPEAT.
```

```
VARIABLE LABELS  
  cultopl 'culturele richtingshulpbronnen'  
  /econopl 'economische richtingshulpbronnen'  
  /commopl 'communicatieve richtingshulpbronnen'  
  /techopl 'technische richtingshulpbronnen'.  
EXECUTE.
```